

УДК 332.012.2:323.21

М. М. Лук'янова,
к. е. н., ст. наук. співр. відділу економіки і політики аграрних перетворень,
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
ORCID ID: 0000-0001-9438-4305

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.11.127

РОЛЬ ОРГАНІЗАЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

M. Lukianova,
PhD in Economics, Senior Researcher of the Department of Economy and Policy of Agrarian Transformations, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS IN THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

У статті розглянуто особливості участі громадянського суспільства в місцевому розвитку з врахуванням світових тенденцій. Обґрунтовано необхідність самоорганізації сільських жителів в різні формальні та неформальні організації громадянського суспільства заради вирішення проблем життєдіяльності на рівні громади. Охарактеризовано основні ролі організацій громадянського суспільства в місцевому розвитку: надання послуг, адвокаційну (захисну), наглядову, мотиваційну, участь у міжнародних громадських об'єднаннях.

Дано оцінку рівню розвитку громадянського суспільства в Україні. Проаналізовано динаміку громадських організацій. Охарактеризовано рівні громадського залучення населення до діяльності організацій громадянського суспільства залежно від місця проживання. Виявлено дещо вищу громадську активність сільських жителів у порівнянні з міськими. Відзначено тенденцію до зниження громадської активності населення в Україні. Виявлено таку рису українського соціуму, як небажання офіційно формалізувати свої громадські об'єднання. Більш поширеною практикою є ситуативне об'єднання для вирішення нагальних проблем.

Аргументовано необхідність налагодження партнерства влади, бізнесу та громадських об'єднань як інноваційного шляху сталого розвитку сільських територій.

The article considers the features of civil society participation in local development according to the global trends. It is substantiated the necessity of self-organization of rural residents into various formal and informal civil society organizations in order to solve the problems of life at the community level in the process of decentralization. The main roles of civil society organizations in local rural development are described: provision of services, advocacy (protective), supervisory, motivational, participation in international public associations.

It is given an assessment of the level of civil society development in Ukraine. The dynamics of public organizations development is analyzed. The levels of public involvement of the population in the activities of civil society organizations depends to the place of residence are characterized. There was find a slightly higher social activity of rural residents compared to urban ones. It was defined a tendency to reduce public activity in Ukraine in the article. Also it was revealed such feature of Ukrainian society as the unwillingness to formalize their self-organized associations in order to achieve common goals because of requiring additional efforts according to the burocratic requirements. A more common practice is a situational association for the repair of local houses of culture, kindergartens, schools, bus stops, street paving etc.

Public associations in rural areas are more propensity to protest activities. Although it is worth noting the increase in the number of officialy formalized associations specially to take an active part in fundraising and grant competitions.

The need to establish a partnership between government, business and public associations as an innovative way of sustainable development of rural areas is argued. It was found that establishing close cooperation between government, business and civil society organizations requires appropriate institutional capacity, adequate resources and a high level of professionalism.

Ключові слова: громадянське суспільство, сільські території, громадські організації, самоорганізація та самоуправління в громаді, самоврядування, децентралізація.

Key words: civil society, rural areas, public organizations, self-organization and self-government in the community, self-government, decentralization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У процесі децентралізації, реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади передбачається створення сприятливих умов для максимально широкого залучення населення до прийняття управлінських рішень, а також розвитку форм прямого народовладдя.

Як показує досвід організації розвитку сільської місцевості в одній з найбільш демократичних країн — США, де домінують принципи невтручання (або непрямого втручання) держави в регулювання розвитку сільських територій, найбільш прийнятною вважається ситуація, коли сільські жителі самі і переважно власними ресурсами розвивають свою територію під контролем і за консультативно-інформаційної підтримки держави. Саме така модель розвитку в Україні виглядає найбільш дієвою, адже великі фінансові вкладення держави в сільську місцевість без відповідної організаційної діяльності із залученням ініціативи сільських мешканців можуть не дати очікуваного результату [17].

Проблема розробки ефективного механізму участі громадян в управлінні на всіх рівнях, — від громади села до загальнонаціонального рівня, — лежить у площині проблематики демократії участі, т.зв. "партисипативної (партисипаторної) демократії". А для цього постає потреба формування свідомого громадянського суспільства — форми суспільної самоорганізації, що відображає сферу недержавних (приватних) відносин, зумовлених взаємодією індивідуальних і колективних потреб та інтересів, які детермінуються реалізацією свободи особистості й вирішально впливають на формування суспільних відносин і соціальних цінностей [21]. Важливість дослідницької проблеми самоорганізації та самоуправління в суспільстві зумовлюється тим впливом, який здійснюють самоорганізовані соціальні спіль-

ноти (у т.ч. громадські організації, волонтерські рухи) на розвиток суспільства загалом. Вважається, що роль самоорганізації посилюється пропорційно зниженню значущості формального управління.

Залучення організацій громадянського суспільства до забезпечення сталого розвитку територій обумовлено тим, що вони здатні вносити в соціально-економічний розвиток значний внесок. Найбільш помітний цей внесок проявляється якраз на рівні громад: благоустрій території, природоохоронні заходи, створення умов для активного дозвілля громадян, особливо дітей та молоді; поліпшення медичних і освітніх послуг та ін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання сталого розвитку сільських територій розкриваються у працях О.А. Богуцького, О.М. Бородіної, О.Г. Булавки, П.І. Гайдуцького, І.В. Гончаренко, Ю.Е. Губені, В.С. Дієспєрова, Т.О. Зінчук, Н.М. Куцмус, І.І. Лукінова, А.С. Малиновського, М.Й. Маліка, О.М. Онищенко, О.Л. Попової, І.В. Прокопи, К.В. Прокопишак, П.Т. Саблука, Л.О. Шепотько, В.В. Юрчишина та багатьох інших. Особливості діяльності громадських організацій як "третього сектору економіки" вивчали Газуда Л.М., Слюсаренко В.Є. [6], їх соціально-економічну роль у забезпеченні сталого розвитку суспільства загалом Ільїна М.В. [13] та сільських територій зокрема — Недбалюк О.П. [17]. Питання залучення громадських об'єднань до участі у забезпеченні соціально-економічного розвитку території досліджено Пожидаєвим Є.О. [18].

Однак досі потребують подальшого вивчення питання активізації та самоорганізації місцевих жителів для участі в прийнятті рішень щодо вирішення проблем життєдіяльності в громадах через механізми демократичного

Рис. 1. Основні ролі організацій громадянського суспільства в розвитку громад

Джерело: побудовано авторкою з використанням [1].

управління, зокрема у формі організацій громадянського суспільства.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є вивчення можливостей організацій громадянського суспільства в активізації спільних колективних дій сільських жителів для забезпечення результативного самоуправління життєдіяльністю громади та розвитку сільських територій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняттям громадянського суспільства оперували свого часу Цицерон, Аристотель, Ніколо Макіавелі, Томас Гоббс, Джон Локк, Іммануїл Кант, Георг Вільгельм Фрідріх Гегель та інші. Термін "громадянське суспільство" став популярним у політичних та економічних дискусіях у 1980-х роках, коли його почали ототожнювати з недержавними рухами, що протистояли авторитарним режимам, особливо в Центральній та Східній Європі та Латинській Америці [2].

Сутність громадянського суспільства змінюється у відповідь як на технологічний розвиток, так і на зміни всередині суспільства. Зокрема Клаус Шваб, зазначив у передмові до доповіді Всесвітнього економічного форуму 2013 року "Роль майбутнього громадянського суспільства", що з'явився новий фокус на важливому внеску громадянського суспільства в стійку глобальну систему поряд з урядом та бізнесом. Громадянське суспільство є ключо-

вою зацікавленою стороною у сприянні державно-приватній співпраці та просуванні місії Форуму. Завдяки діалогу та з метою реалізації своїх ініціатив учасники громадянського суспільства об'єднуються для співпраці з лідерами уряду та бізнесу в пошуку та реалізації рішень щодо глобальних викликів [4].

У сучасному світі організації громадянського суспільства представлені неурядовими та громадськими організаціями, волонтерськими рухами, благодійними фондами, профспілками, релігійними організаціями тощо. За окремими оцінками громадською активністю на волонтерських засадах зайнято понад 350 млн осіб, віком від 15 років [2].

Відповідно до поставлених завдань організації громадянського суспільства виконують різні ролі, основними з яких є надання послуг; адвокаційна (захисна) діяльність — представництво та захист інтересів своїх членів; нагляд за діяльністю органів влади та самоврядування на предмет виконання ними своїх обов'язків та непорушення прав жителів громади — роль "сторожового пса"); мотиваційна — сприяння формуванню активної громадянської позиції жителів щодо вирішення проблем життєдіяльності в громаді, захисту своїх інтересів та прав; участь у міжнародних громадських об'єднаннях. Що значно посилює результативність діяльності організацій громадянського суспільства на національному та локальному рівнях (рис. 1).

Новітня історія України є яскравим прикладом того, що громадянське суспільство — це

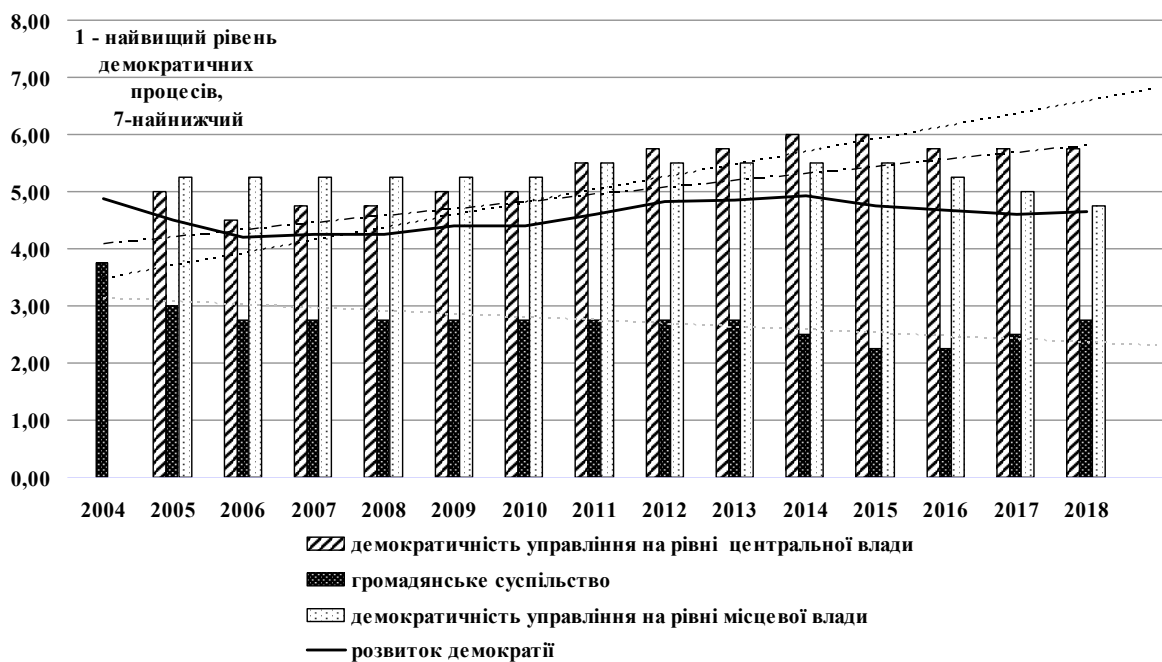

Рис. 2. Громадянське суспільство, демократичність управління та рівень розвитку демократії в Україні

Джерело: побудовано за даними [3].

гарант демократичних цінностей та рушійна сила прогресивних змін. Самоорганізація й демократичне управління, в якому бере участь населення, є природним явищем для українського суспільства. Багатовіковий досвід самоврядних сільських громад, громад малих міст, козачих куренів свідчать про історичні традиції самоорганізації українського народу [23].

За даними Freedom House, лише громадянське суспільство серед інших складових розвитку демократії в Україні має виражену тенденцію до покращення упродовж 2004—2018 рр. (лінія тренду, тоді як демократичність управління на всіх рівнях (і місцевому, і національному) та розвиток демократії загалом проявляють схильність до погіршення (рис. 2).

Починаючи з 2015 р., помітно покращилися показники демократичності управління на рівні місцевої влади (рис. 2). Цю позитивну тенденцію можемо пов'язати з реформуванням місцевого самоврядування та територіальної організації влади (децентралізацією). Так, упродовж 2015—18 рр. в Україні створено 878 об'єднаних територіальних громад (ОТГ), на території яких проживає 9 млн людей [12], а станом на 10 січня 2020 р., в Україні створено 1029 ОТГ з населенням 11,7 мільйонів людей [14] (потенційних ініціаторів та активних учасників гро-

мадської самоорганізації для вирішення проблем життєдіяльності громади).

У динаміці кількість організацій громадянського суспільства (в Україні представлені головним чином громадськими організаціями, благодійними, профспілками, об'єднаннями співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ), органами самоорганізації населення (будинкові, вуличні комітети тощо) щорічно збільшується. На початок 2019 р. налічувалося 84,6 тис. громадських організацій, що більше, ніж удвічі більше рівня 2004 р. і на 30 % більше 2014 р.

Інститути громадянської самоорганізації проблематично виокремити за їх приналежністю до сільської місцевості — чи то за напрямом діяльності, чи за місцем діяльності (можна з Реєстру неприбуткових установ та організацій відібрати ті, у назві яких зазначено "сільська громадська організація" і таких 156 організацій [19], але це не відображає реальної їх кількості у селі). Державна служба статистики наприкінці 2019 р. скасувала статистичне спостереження щодо діяльності громадських організацій [10]. Громадські об'єднання у формі юридичних осіб усе ще мають подавати до фіскальних органів річну фінансову звітність у складі Балансу і Звіту про фінансові результати¹.

¹ Дані про фінансові результати діяльності ГО мають фіскальні органи, але вони їх не оприлюднювали. Кількість ГО і спілок можна взяти з ЄДР, який частково відкрито як опендату; кількість ГО як неприбуткових - з Реєстру неприбуткових установ та організацій, який також є опендатою. ДПС може надавати дані щодо кількості організацій, які мали рухи коштів, і обсяги доходів/видатків цих організацій.

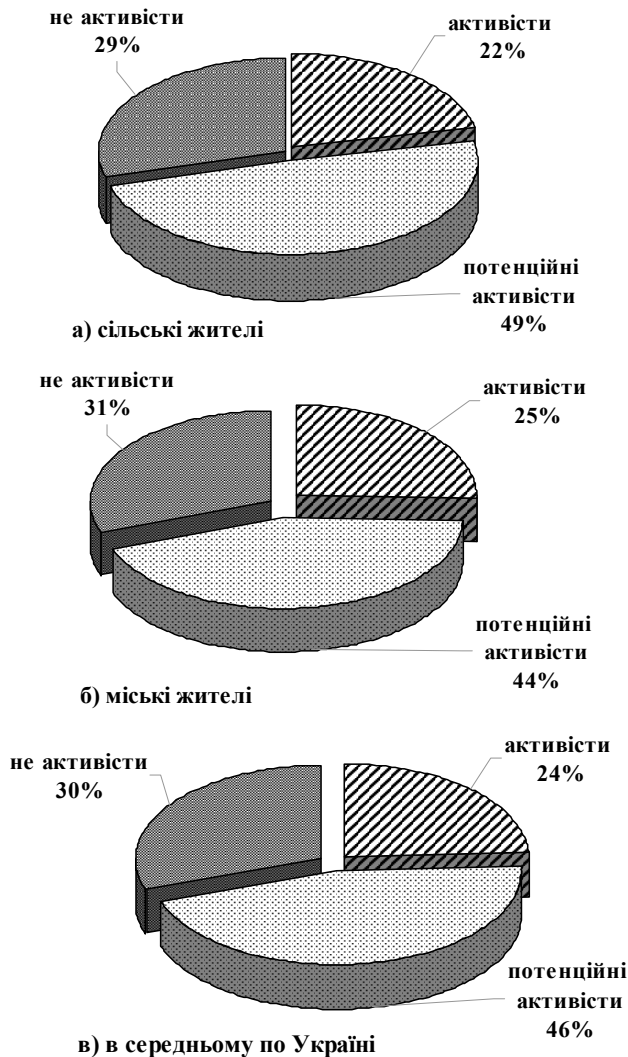

Рис. 3. Рівні активності жителів України залежно від місця проживання

Джерело: побудовано за даними [7].

За результатами Національного опитування щодо громадянського залучення на замовлення Пакту в рамках Програми сприяння громадської активності "Долучайся!" (USAID), проведеного Фондом "Демократичні ініціати-

Таблиця 1. Зміна рівня громадської активності за 2018–2019 рр.

Параметри	Роки	Активісти, %	Потенційні активісти, %	Не активні, %
В середньому по Україні	2018	26,4	50,4	23,2
	2019	24,3	45,5	30,2
	Відхилення +/-	-2,1	-4,9	7,0
Міські жителі	2018	26,1	49,3	24,6
	2019	25,5	43,8	30,7
	Відхилення +/-	-0,6	-5,5	6,1
Сільські жителі	2018	27,2	52,5	20,3
	2019	21,7	49,0	29,3
	Відхилення +/-	-5,5	-3,5	9,0

Джерело: розраховано за даними: [7; 8].

ви" імені Ілька Кучеріва влітку 2019 р. можемо зробити висновки про те, що більш активне населення проживає в містах — чверть міських респондентів, тоді як у сільській місцевості — трохи більше п'ятої частини. Загалом по Україні до активістів себе відносить 24 % людей. Однак з урахуванням частки потенційних активістів у сільській місцевості дещо більше людей, які є і можуть стати ініціаторами та рушіями локальних змін — 71 % (по Україні їх є - 70%, у містах — 69 %) (рис. 4).

Щоправда за останній рік громадська активність українців досить знизилася: загалом по Україні частка активних та потенційно активних людей скоротилася на 7,0 %, в міській місцевості — на 6,1%, в сільській — на 9,0%. При чому це скорочення відбулося за рахунок зменшення частки активістів у селі на 5,5 %, потенційних активістів у містах на 5,5 % та селі на 3,5% (табл. 1).

Сільські жителі беруть дещо більшу участь у житті своєї громади. Активну участь у діяльності ГО брали 4,6% сільських респондентів (міських — 3,8%), а рідко брали участь відповідно 15% і 12 %. Аналізуючи причини неучасті в громадських активностях, можна зазначити, що більшою мірою у селі вказували на те, що "не цікаво" (42%), що навіть перевищило "браку часу" (36%). Та все таки інтерес до громадського життя у сільських жителів вищий, ніж у містах ("не цікаво" — у селі вказали 42, а у місті 48 %) (рис. 4).

Щодо різних форм громадської участі на основі самоорганізації, то сільські респонденти виявилися менш активними, зокрема, щодо створення або участі у будинковому, вуличному комітеті, іншому органі самоорганізації населення — 3,5% проти 8,8% у містах. Проте у селі виявлено вищу зацікавленість жителів дізнатися більше про використання основних інструментів громадської участі.

Загалом більшість громадян оцінює нинішній рівень розвитку громадянського суспільства як середній (40,5%), вважають його високим і дуже високим 12%, а загалом низьким і дуже низьким — 34%. Більшість громадян (50%) визнають, що громадські організації потрібні в їхніх містах чи селах, 20% вважають, що вони не потрібні. Однак порівняно з травнем 2018 р. частка громадян, які бачать потребу у громадських організаціях, зменшився на 10%. У 2019 р. не належали до жодної з організацій, об'єднань чи партій 90% громадян, у 2013 р. — 85,5%. Основною причиною своєї неучасті у діяльності громадських організацій у 2019 році громадяни назива-

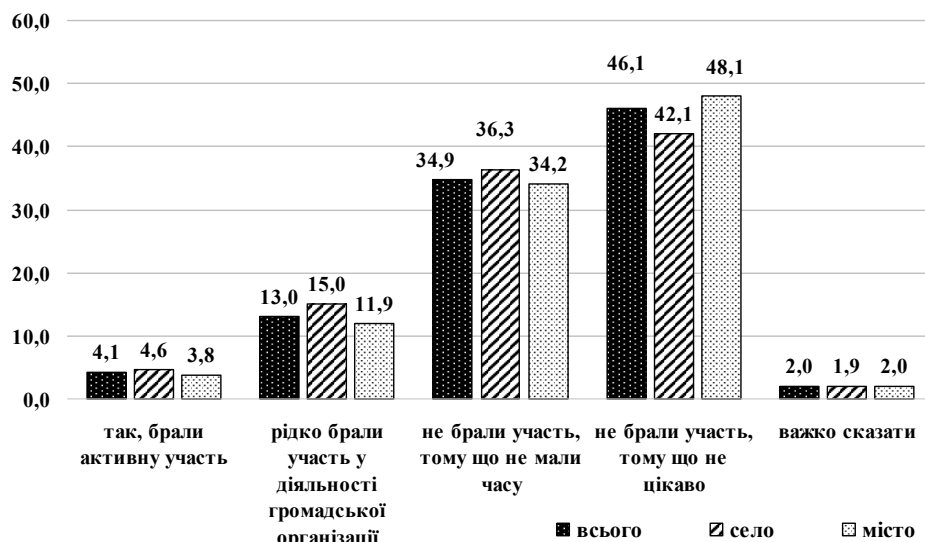

Рис. 4. Рівні участі жителів сіл і міст у діяльності ГО, 2019 р.

Джерело: побудовано за даними [7].

вають те, що подібна діяльність їх взагалі не цікавить: це зазначили 38,5% — істотно більше, ніж у 2018 р. (22%) та 2013 р. (23%). Решта причин — менш суттєві, особливо порівняно з попередніми роками, коли більше посилалися на відсутність часу (27% у 2018 році і 23% у 2013 р.). Водночас 51% українців відповіли, що взагалі не збираються брати участь у роботі громадських організацій (рік тому, у 2018 році, таких було значно менше — 36%) [9].

Притаманним українському соціуму є небажання формалізувати свої самоорганізовані об'єднання заради досягнення спільних цілей, що потребує додаткових зусиль та додаткової "паперової роботи". Більш поширеною практикою є ситуативне об'єднання для ремонту місцевих будинків культури, садочків-шкіл, зупинок, вуличного дорожнього покриття. Часом такі неформалізовані групи місцевих активістів досягають своїх цілей на грані дотримання норм чинного законодавства.

Перекриття доріг жителями громад є досить розповсюдженою протестною практикою громадян у боротьбі за свої права: проти будівництва шкідливих виробництв на території населених пунктів [22], проти приєднання до міських ОТГ [15], за ремонт доріг [16], доступ до ресурсів [20] тощо. Переважно до таких радикальних дій, як перекривання доріг, пікети громадяни вдаються, якщо вичерпані інші ("паперові") шляхи комунікації з державними органами влади.

В Україні також є власний напрацьований досвід самоорганізації громад, який переріс у ефективні практики соціальної взаємодії та співпраці з грантодавцями. На території Доброкриничанської сільської ради на Миколаїв-

щині громадською організацією "Криничка" було розроблено проєкт "Охоплення дітей дошкільного віку вихованням та підготовкою до школи в дитячому садку "Ведмежатко", який підтриманий Фондом розвитку міста Николаєва в рамках Конкурсу малих грантів у межах проєкту "Мікрогранти для адвокаційних ініціатив у громадах півдня України", що був оголошений спільно з Міжнародним фондом "Відродження" в рамках програми "Громадянське суспільство та належне врядування". Першочерговий бюджет проєкту склав 17,0 тис. грн (тому числі 12,0 тис. грн — кошти гранту, 5,0 тис. грн кошти громадської організації), а на завершення проєкту його бюджет склав 53,6 тис. грн. У процесі реалізації косметичний ремонт переріз у капітальний: замінили опалення у новій групі, замінили вікна та двері, відремонтувати підлогу тощо. Було розроблено доповнення до Програми соціально економічного розвитку сільської ради та Програму "Наші Діти — майбутнє нашої територіальної громади", які депутати сільської ради затвердили на сесії сільської ради. До реалізації проєкту підключилися всі небайдужі жителі, появились спонсори. Успішна реалізація проєкту надалі віри у власні сили жителям громади [11].

Різні грантові проєктні конкурси сприяють самоорганізації сільських жителів, та створенню формальних юридично оформлених громадських і благодійних організацій, зазначаючи саме їх як потенційних учасників конкурсів. Так, наприклад, Програма соціальних інвестицій "Україна — житниця майбутнього" (компанії Монсанто, а згодом Байер) було започатковано у 2013 р. З того часу переможцями ста-

ли 21 соціальний проєкт для громад із 17 областей України. Основна місія програми якраз полягає в поліпшенні життя людей шляхом згуртування громад, підвищення громадської свідомості та соціальної активності для вирішення місцевих проблем [5].

Підсумовуючи досвід соціальної самоорганізації в громадах можемо стверджувати, що стихійні і хаотичні форми самоорганізації, які утворюються у відповідь на гострий подразник способу життя в громаді чи на загрозу добробуту і т.п. виконують швидше тактичну функцію приведення соціо-економічної системи громади до стану рівноваги. Натомість форми самоорганізації, як-от: громадські, благодійні організації, волонтерські рухи, органи самоорганізації населення чи кооперативи будучи офіційно оформленими, маючи офіційний статус та місію можуть діяти більш стратегічно виважено, і виступають більш відповідальними учасниками у комунікації та співпраці з органами державної влади та місцевого самоврядування.

Так, взаємодія і партнерство державного, приватного і громадського секторів дає змогу: окреслити суспільні проблеми й способи їх розв'язання в цілому, що не в змозі зробити жодному із секторів поодиночі; активізувати задіяння ресурсів шляхом поєднання людського, технічного, інформаційного, матеріального та фінансового потенціалу й утворення ефекту синергії; забезпечити створення інтегрованого й стабільного суспільства через визначення потреб і ролей кожного із секторів; створити динамічні контактні мережі, що залучають широкі кола суспільства і впливають на політичні програми; замінити конфлікт співпрацею для всіх учасників [6].

Таке партнерство влади, бізнесу та громадських об'єднань по праву можна вважати інноваційним шляхом сталого розвитку регіону або території. Важлива роль організацій громадянського суспільства в такому партнерстві полягає у виявленні і формулюванні інноваційних потреб суспільства, бо громадський сектор відрізняється здатністю оперативної реакції на потреби різних соціально-демографічних груп, нові соціальні виклики і проблеми. Водночас громадські об'єднання часто самі є джерелом соціальних інновацій, особливо в сферах освіти, управлінських та інформаційних технологій, сучасних методів соціальної роботи тощо.

Налагодження тісної співпраці між владою, бізнесом і організаціями громадянського суспільства потребує відповідної інституційної

спроможності, належних ресурсів і високого фахового рівня.

Отже, особливість діяльності організацій громадянського суспільства (як формальних, так і неформальних об'єднань та груп громадян) полягає в спроможності постійно реагувати на місцеві, національні та міжнародні зміни політики, дефіцит управління шляхом узгоджених та обдуманих стратегій мобілізації та ефективного використання наявних ресурсів, посилення громадської активності та лідерства, сприяння прозорості та підзвітності діяльності, а також сприяння масштабності та повторюваності результативних громадських ініціатив та впливів.

ВИСНОВКИ

Підвищення рівня розвитку сільських територій можливе за рахунок: 1) посилення інституційної спроможності місцевого самоврядування, що забезпечується в Україні реалізацією реформи децентралізації; 2) посилення інституційної спроможності організацій громадянського суспільства; 3) напрацювання дієвих механізмів співпраці між органами державної влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства та місцевого бізнесу.

Результати дослідження вказують на те, що в Україні достатньо високий рівень громадянської активності населення. Водночас майже 20% опитаних сільських респондентів зазначили, що брали участь в діяльності громадських організацій, тоді як міських — біля 16 %. Ці та інші результати даного дослідження дають підстави висувати гіпотезу щодо того, що серед сільського населення більший рівень громадянської активності, що може бути зумовлене територіальною віддаленістю від органів державної влади і фактичною вимушеністю до самозарядності (самостійного вирішення проблем життєдіяльності в громаді), що потребує подальших досліджень. Разом з тим слід відмітити низьку офіційну формалізованість (більшу неформальність) громадської взаємодії та співпраці. Однак під впливом екзогенних факторів, таких як бажання до участі в грантових конкурсах, реалізація великих проєктів і т.п., неформальні об'єднання перетворюються в офіційно зареєстровані організації громадянського суспільства.

Література:

1. Cooper R. 2018. What is Civil Society? How is the term used and what is seen to be its role and value (internationally) in 2018? K4D Helpdesk

Report. Brighton, UK: Institute of Development Studies. 2018. retrieved from. URL: <https://gsdrc.org/publications/what-is-civil-society-its-role-and-value-in-2018/>

2. Jezard A. (2018). Who and what is "civil society?" World Economic Forum Agenda article. 2018. 23 April. retrieved from. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2018/04/what-is-civil-society/>

3. Nations in Transit. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/ukraine>

4. World Economic Forum. The Future Role of Civil Society. World Economic Forum in collaboration with KPMG International. 2013. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_FutureRoleCivilSociety_Report_2013.pdf

5. "Байер" оголошує конкурс соціальних проєктів. URL: <http://www.bayer.ua/media/news/bayer-announces-social-projects-competition.php>

6. Газуда Л.М., Слюсаренко В.Є. Громадські організації як "третій сектор" економіки. Науковий вісник Ужгородського університету. 2011. Серія Економіка. Вип. 2 (32). С. 77—84.

7. Громадський активізм та ставлення до реформ: суспільна думка в Україні (від 8 жовтня 2019 р.). URL: https://dif.org.ua/article/gromadskiy-aktivizm-ta-stavlennya-do-reform-suspilna-dumka-v-ukraini_5

8. Громадський активізм та ставлення до реформ: суспільна думка в Україні (від 14 травня 2019 р.). URL: <https://dif.org.ua/article/gromadskiy-aktivizm-ta-stavlennya-do-reform-suspilna-dumka-v-ukraini>

9. Громадянське суспільство та громадяни: старі проблеми, нові виклики і перспективи. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>

10. Державна служба статистики України. Наказ № 459 від 31 грудня 2019 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2019/459/459_2019.htm

11. Дієва самоорганізація та участь селян у формуванні спроможних територіальних громад на Миколаївщині. URL: <https://samoorg.com.ua/demolib/2016/10/01/diyeva-samoorganizatsiya-ta-uchast-selyan-u-formuvanni-spromozhnih-teritorialnih-gromad-na-mikolayivshhini/>

12. Загальна інформація про реформу. URL: <https://decentralization.gov.ua/about>

13. Ільїна М.В. Соціально-економічна роль некомерційних організацій у забезпеченні сталого розвитку суспільства. Механізм регулювання економіки. 2011. № 3. С. 28—37.

14. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. URL: https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring#main_info

15. На Волині селяни перекрили дорогу. URL: <https://suspilne.media/12077-na-volini-selani-perekrili-dorogu/>

16. На Івано-Франківщині селяни перекрили дорогу до Манявського скиту. URL: https://zaxid.net/na_ivano_frankivshhini_selyani_perekrili_dorogu_do_manyavskogo_skitu_n1488593

17. Недбалюк О.П. Міжнародний досвід організації розвитку сільських територій та можливості його застосування в Україні. Економіка і суспільство. 2017. Вип. № 9. С. 89—94.

18. Пожидаев Е.А. Вопросы привлечения общественных объединений к участию в обеспечении социально-экономического развития территории. Вісник Донецького національного університету. 2013. Серія: Економіка і право. Вип. 2. С. 214—219.

19. Реєстр неприбуткових установ та організацій. URL: <https://data.gov.ua/dataset/5c78eb60-d832-4034-97e9-e64070fe05c9>

20. Селяни перекрили дорогу, щоб влада звернула увагу на орендовані ставки. URL: <https://rv.suspilne.media/news/21626>

21. Скворець В.О. Громадянське суспільство і детермінанти оптимізації його розвитку в Україні: автореф. дис. ... канд. філософ. наук за спец. 09.00.03 — соціальна філософія та філософія історії. Запоріжжя, 2007. 20 с.

22. У селі поблизу Рівного жителі перекрили дорогу, протестуючи проти будівництва деревообробного заводу в сусідньому селі Городку. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/634809.html>

23. Успішна територіальна громада. URL: [despro.org.ua › publication › UspishnaTerytorialnaHromada2018](https://despro.org.ua/publication/UspishnaTerytorialnaHromada2018)

References:

1. Cooper, R. (2018), "What is Civil Society? How is the term used and what is seen to be its role and value (internationally) in 2018?", K4D Helpdesk Report. Brighton, UK: Institute of Development Studies, available at: <https://gsdrc.org/publications/what-is-civil-society-its-role-and-value-in-2018/> (Accessed 20 May 2020).

2. Jezard, A. (2018), "Who and what is "civil society?", World Economic Forum Agenda article, 23 April, available at: <https://www.weforum.org/agenda/2018/04/what-is-civil-society/> (Accessed 20 May 2020).

3. Freedom House (2018), "Nations in Transit. Ukraine", available at: <https://freedomhouse.org/>

report/nations-transit/2018/ukraine (Accessed 20 May 2020).

4. World Economic Forum (2013), "The Future Role of Civil Society", World Economic Forum in collaboration with KPMG International, available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_FutureRoleCivilSociety_Report_2013.pdf (Accessed 20 May 2020).

5. Bayer Ukraine (2020), "Bayer announces a competition for social projects", available at: <http://www.bayer.ua/media/news/bayer-announces-social-projects-competition.php> (Accessed 20 May 2020).

6. Hazuda, L. M. and Sliusarenko, V.Ye. (2011), "Public organizations as a "third sector" of the economy", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya Ekonomika*, Vol. 2 (32), pp. 77—84

7. Ilko Kucheriv "Democratic Initiatives" foundation (2019), "Public activism and attitude to reforms: public opinion in Ukraine, 8 oktober 2019", available at: https://dif.org.ua/article/gromadskiy-aktivizm-ta-stavlennya-do-reform-suspilna-dumka-v-ukraini_5 (Accessed 20 May 2020).

8. Ilko Kucheriv "Democratic Initiatives" foundation (2019), "Public activism and attitude to reforms: public opinion in Ukraine, 14 may 2019", available at: URL:<https://dif.org.ua/article/gromadskiy-aktivizm-ta-stavlennya-do-reform-suspilna-dumka-v-ukraini> (Accessed 20 May 2020).

9. Ilko Kucheriv "Democratic Initiatives" foundation (2019), "Civil society and citizens: old problems, new challenges and prospects", available at: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan> (Accessed 20 May 2020).

10. State Statistics Service of Ukraine (2019), Order "On recognizing as invalid the order of the State Statistics Service of November 23, 2016 № 221 "On approval of the form state statistical observation № 1-public organization (annual) "Report on the activities of the public organization", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2019/459/459_2019.htm (Accessed 20 May 2020).

11. Mykolayiv Development Fund (2016), "Effective self-organization and participation of rural citizens in the formation of affluent territorial communities in Mykolayiv region", available at: <https://samoorg.com.ua/demolib/2016/10/01/diyeva-samoorganizatsiya-ta-uchast-selyan-u-formuvanni-spromozhnyh-teritorialnih-gromadna-mikolayivshhini/> (Accessed 20 May 2020).

12. Ministry of Communities and Territories Development (2020), "Decentralization. General

Information Reform", available at: <https://decentralization.gov.ua/about> (Accessed 20 May 2020).

13. Il'ina, M.V. (2011), "Social and economic role of non-commercial organizations to support sustainable development of a society", *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, vol. 3, pp. 28—37.

14. Ministry of Communities and Territories Development (2020), "Monitoring the decentralization of power and local government reform", available at: https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring#main_info (Accessed 20 May 2020).

15. Litvyts'ka, L. (2020), "In Volyn villagers blocked the road", available at: <https://suspi-lne.media/12077-na-volini-selani-perekrili-dorogu/> (Accessed 20 May 2020).

16. Churylova, K. (2020), "In Ivano-Frankivsk region villagers blocked the road to the Manyavsky monastery", available at: https://zaxid.net/ivano-frankivshhini-selyani-perekrili-dorogu-do-manyavskogo-skitu_n1488593 (Accessed 20 May 2020).

17. Nedbaliuk, O.P. (2017), "International experience of rural development and opportunities for application of it in Ukraine", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 9, pp. 89—94.

18. Pozhidaev, E.A. (2013), "The issue of attracting NGOs to participate in the socio-economic development of the area", *Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu, Seriya: Ekonomika i pravo*, vol. 2, pp. 214—219.

19. Open Data. (2020), "Register of non-profit institutions and organizations", available at: <https://data.gov.ua/dataset/5c78eb60-d832-4034-97e9-e64070fe05c9> (Accessed 20 May 2020).

20. UA: Rivne (2019), "Villagers blocked the road so that the authorities would pay attention to rented rates", available at: <https://rv.suspi-lne.media/news/21626> (Accessed 20 May 2020).

21. Skvorets, V.O. (2007), "A civil society and determinants of optimisation of its development in Ukraine", Ph.D. Thesis, Social philosophy and Philosophy of history, Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya, Ukraine.

22. Interfax-Ukraine (2020), "In the nearby village of Rivne residents blocked the road to protest against the construction of wood processing plant in a neighboring village Gorodok", available at: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/634809.html> (Accessed 20 May 2020).

23. DESPRO (2018), "Successful local community", available at: [despro.org.ua › publication › Uspishna Terytorialna Hromada 2018](https://despro.org.ua/publication/Uspishna-Terytorialna-Hromada-2018) (Accessed 20 May 2020).

Стаття надійшла до редакції 31.05.2020 р.